

С. Г. ДЕНИСЮК

ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

С. Г. ДЕНИСЮК

**ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Монографія

ВНТУ
Вінниця
2010

УДК 32.019.5
ББК 66.3(4УКР)6
Д33

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 2 від 1.10.2009 р.)

Рецензенти:

В. П. Бех, доктор філософських наук, професор

В. В. Давиденко, доктор політичних наук

Денисюк, С. Г.

Технологічні виміри політичної комунікації : монографія /
С. Г. Денисюк. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 276 с.
ISBN 978-966-641-386-7

В монографії розглядаються проблеми технологічного виміру політичної комунікації в контексті політичної культури українського суспільства. Розроблено концепцію формування політичної комунікації, яка спирається на особливості прояву політичної свідомості та політичної культури громадян в умовах сучасного розвитку України. Визначені основні технології та механізми реалізації політичної комунікації.

Розроблено підходи щодо математичного моделювання політичної комунікації в рамках теорії ігор. З'ясовано, що в умовах сучасного соціокультурного розвитку українського суспільства саме політичні технології є базисом усього політико-комунікативного простору.

УДК 32.019.5
ББК 66.3(4УКР)6

ISBN 978-966-641-386-7

© С. Денисюк, 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
1.1. Сутність і поняття політичної комунікації.....	10
1.2. Методологічний інструментарій дослідження політичної комунікації.....	37
1.3. Засоби політичної комунікації.....	49
Резюме.....	57
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНА ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ОСНОВА ПЕРЕТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ.....	60
2.1. Політика і політична діяльність в комунікативному просторі.....	60
2.2. Проблеми та ціннісні основи політичної комунікації в сучасному суспільстві.....	66
2.3. Політична комунікація як чинник трансформації політичної системи України.....	99
2.4. Технології та механізми реалізації політичної комунікації.....	116
Резюме.....	157
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ	160
3.1. Основні моделі комунікації.....	160
3.2. Математичне моделювання політичних комунікацій.....	217
Резюме.....	243
ПІСЛЯМОВА.....	246
ЛІТЕРАТУРА.....	249

ПЕРЕДМОВА

Політика існує в межах комунікаційних процесів, тому вона однією з перших реагує на виникнення глобального інформаційного ринку, що починає якісно змінювати середовище існування держав, політичних партій та інших гравців в полі влади.

За останні три десятиліття відбулась справжня революція в людському спілкуванні, створилося інформаційне середовище, що перетворилось в самостійну галузь життя зі своїми інститутами, нормами, зв'язками тощо. Сьогодні ця сфера, яка є засобом підвищення ефективності державного управління, якісно видозмінює форми організації влади й сам політичний простір. Природу цього інформаційного середовища, форми еволюції спілкування правлячих кіл і громадянського суспільства вивчає політична комунікативістика.

Сьогодні політична комунікація привертає особливу увагу науковців тому, що, по-перше, політичний розвиток країн світу характеризується домінуванням соціокультурних чинників, передусім – інформаційної складової. Інформація сьогодні стає реальною чи не «найпершою» владою, тому проблематика політичної комунікації виходить на перший план не лише реального політичного життя суспільства, але й політичної теорії.

По-друге, в останні десятиліття відбуваються масштабні трансформації в усіх сферах суспільного життя: політиці, економіці, культурі, комунікації, що пов'язано з динамічним розвитком різноманітних інформаційних технологій, формуванням єдиного інформаційного простору, розповсюдженням технічних засобів, що забезпечують постійний доступ до комунікативних каналів. Все це сприяє зростанню значення політичної комунікації в житті суспільства.

По-третє, у політичній системі з'являються нові політичні актори – регіони, транснаціональні корпорації, наднаціональні об'єднання громадян тощо; змінюється роль таких інститутів як держава, партії, профспілки, церква; з'являються нові форми політичної боротьби і способи політичного впливу, що підсилює необхідність узгодження політичних позицій, що, в свою чергу, приводить до значного підви-

щення ролі політичної комунікації і викликає потребу її ретельного вивчення.

По-четверте, XXI століття поставило перед політичною елітою нові виклики: феномен «суспільства споживання» і пов'язана з цим політична апатія (наприклад, відсутність інтересу до політики як способу відстоювання своїх інтересів) і, звичайно, розвиток інформаційних технологій змушують публічну політику функціонувати за новими законами.

До того ж, зауважимо, що в сучасному українському суспільстві відбувається зрощення сфер масової комунікації та політики, що обумовлене значенням мас-медіа як могутнього інструмента політичної дії, іншими словами, українська влада здебільшого перетворилася на медіа-владу.

Також рівень розвитку політичної комунікації вирішально впливає як на економіку, так і на політику. Від цього рівня значною мірою залежить поведінка людей, формування суспільно-політичних орієнтирів і соціальна стабільність. Отже, нерозвиненість комунікаційних обмінів у конкретній політичній системі послабляє владу держави, призводить до зниження можливості адаптації її інститутів до соціальних змін, а, в результаті, сприяє дестабілізації влади і суспільства.

Можна стверджувати, що в умовах становлення сучасного суспільства боротьба за владу зміщується в площину боротьби за владу і власність на засоби комунікації, що дає підстави розглядати політичну владу та її здійснення як комунікаційний процес, що припускає інформаційну взаємодію «керівників» і «керованих», інформаційний обмін, зворотний зв'язок між ними.

Однак необхідно визнати, що проблеми політичної комунікації є недостатньо розробленими. Вищезазначена наукова проблематика у вітчизняних дослідженнях практично не розв'язана не тільки операціонально, тобто в сенсі вироблення понятійного апарату, необхідного кола методів вивчення політико-комунікативних процесів і технологій їхньої реалізації, аналізу політико-комунікативної складової інформаційного простору, але й в аспекті, пов'язаному з впровадженням у соціально-політичну сферу сучасних комунікатив-

них технологій, що надають нові форми і зміст політичній комунікації.

Проте варто згадати науковців, які аналізують різні аспекти політичної комунікації: В. Андрущенко, О. Бабкіна, І. Балинський, В. Бебик, Ю. Ганжуров, П. Гнатенко, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Демченко, О. Зернецька, Ф. Кирилюк, Т. Кадлубович, А. Клячин, В. Корнієнко, В. Кривошеїн, М. Потураєв, Г. Почепцов, О. Ромашко, М. Сомов, Ю. Сурмін, С. Телешун, М. Хилько, І. Шовкун.

Щодо визначення місця і ролі інформаційних процесів у розвитку комунікації, то варто назвати таких відомих діячів, як Г. Алмонд, Х. Арендт, Н. Вінер, К. Дойч, Д. Істон, Ж.-М. Коттре, Дж. Коулман, П. Лазарсфельд, Г. Лассуелл, М. Маклюен, Л. Пай, Т. Парсонс, М. Фуко, Ю. Хабермас, П. Шаран, Р.-Ж. Шварценберг та інші.

Політичні аспекти інформатизації суспільства аналізуються в наукових дослідженнях В. Горбатенка, О. Дубаса, С. Наумкіної, Ф. Рудича, А. Сіленко та ін.

Також цікавими є праці російських дослідників: М. Анохіна, К. Гаджиєва, А. Галкіна, М. Грачова, Ю. Ірхіна, О. Панаріна, В. Смолякової, А. Соловйова, С. Шомової та інших.

Нами була використана література з лінгвістики, семіотики, філології, риторики, а саме, відомі концепції з ефективного використання текста (повідомлення) в соціальній і політичній комунікаціях (праці М. Бахтіна, І. Гальперіна, Т. Дрідзе, О. Каменської, Д. Ліхачова та ін.).

В той же час різноманітність підходів щодо вивчення нашої проблеми в роботах різних авторів, значна кількість різновидів політичної комунікації до цих пір не дозволяють, на наш погляд, не тільки розв'язати сутнісні проблеми цього феномена, але навіть і певною мірою коректно розкрити окремі питання стосовно характеру, напрямів розвитку і технологій його функціонування в соціумі.

З поля зору наукових розвідок згаданих вчених випадає і те, що сьогодні сама політична комунікація все більше набуває технологічних рис. Це пов'язано із тим, що сьогодні масова політична свідомість усе більше набуває рис технологічності, в ній все менше елементів, так би мовити, романтизму й більше прагматизму й

утілітаризму. Навіть сам виборчий процес розкриває ситуацію, за якою демократичне волевиявлення громадян пов'язано, як правило, із питанням: «що ти для мене зробив, щоб я за тебе голосував?».

Як показали президентські вибори 2010 р. популізму в політиці не стало менше, але будь-які обіцянки політиків, повинні були підкріплюватися конкретними діями-доказами. Тобто, мало було, наприклад, сказати, що ти «ворог їхньої держави», чи «йду воювати проти корупції», треба було конкретно довести це. Отже, така конкретна ситуація в суспільства, фактично ставить нові виклики перед нами розумінням сутності політичної комунікації на сучасному етапі розвитку суспільства.

На наш погляд, сьогодні політичний комунікаційний процес є системою інтегрованих і, одночасно, суцільних форм політичної комунікації. Їх розмаїття, яке рефлексивно можна спостерігати з історичної точки зору розвитку сучасного суспільства, дозволяє: по-перше, визначити можливі координаційні та субординаційні зв'язки між цими формами і, одночасно, зробити спробу, відштовхуючись від емпіричних основ розвитку суспільства і політики, визначити найефективніші форми політичної комунікації.

Прихований зміст політичної комунікації може бути дуже важливим з точки зору відповіді на «вічне» питання: що може об'єднати сучасне суспільство? Є всі підстави стверджувати, що чим далі розвивається суспільство, насамперед, в духовному плані, тим більше виокремлюється універсальна форма політичної комунікації, яка в собі містить не тільки елементи вербального спілкування, на основі яких відбувається їх взаєморозуміння, але й такі форми, які базуються на підсвідомості й органічно містять: спілкування, політичні цінності (які об'єднують людей), політичний ідеал, бажання, уподобання.

Отже, на нашу думку, особливість політичної комунікації сьогодні визначається своєрідністю її головного прояву в політиці, що виглядає дещо завуальовано. Політична комунікація сьогодні представляється особливою надбудовою над другою сигнальною системою. Вона не просто представлена такою формою, як спілкування в розповсюдженні інформації, а й різноманітними суспільними діалогами. Сьогодні залишається поза увагою інший бік політичної комунікації, а саме – вона пред-

ставлена технологічною формою, тобто саме в політиці вона сьогодні опосередковується, базується і визначається конкретними політичними технологіями.

Тут виникає цікавий політичний парадокс, який базується на подвійному запитанні: наскільки ефективні сьогодні політичні технології і як реагує і сприймає їх політична свідомість громадян України, що, в свою чергу, визначає цю ефективність?

В цій роботі нас цікавлять, перш за все, онтологічні прояви політичної комунікації через діалектичний зв'язок: комунікація–свідомість, їх взаємовплив. І, одночасно, як результат зміни якісних характеристик як самих засобів політичної комунікації, так і характеристик політичної свідомості громадян України. Сьогодні ми можемо впевнено говорити про початок формування нового каналу політичної комунікації, динаміка розвитку якого може перевернути уявлення як про систему забезпечення політичної діяльності, так і про традиційні інструменти політичної участі.

Виходячи із вищезазначеного, метою нашої роботи є аналіз політичної комунікації як технологічного процесу в контексті політичної культури сучасного українського суспільства.

Згідно з поставленою метою сформульовані основні завдання дослідження:

- проаналізувати наукові уявлення про поняття і сутність політичної комунікації;
- виокремити методологічний інструментарій дослідження політичних комунікацій;
- охарактеризувати сучасні засоби політичної комунікації;
- розкрити місце і роль політики і політичної діяльності в комунікативному просторі;
- з'ясувати проблеми та ціннісні основи політичної комунікації в сучасному суспільстві;
- охарактеризувати політичну комунікацію як чинник трансформації політичної системи України;
- розкрити технології та механізми реалізації політичної комунікації;
- показати основні моделі комунікації;

— розробити математичні моделі політичних комунікацій.

Розв'язання цих задач потребує належного наукового забезпечення, знання методологічних засад систем управління в суспільстві. В цій царині досліджень повинні поєднуватися зусилля спеціалістів багатьох галузей: і соціологів, яким належить пальма першості у намаганні фіксувати соціальні феномени людської діяльності (феноменологічна традиція у соціології), і політологів, які, аналізуючи конкретні політичні події, вивчають конструювання певної політичної реальності, і політичних психологів, які відстежують цей процес на рівні окремої «людини політичної – homo politicus», і обов'язково комунікативістів та інших.

Насамкінець зауважимо, що розширення політичної комунікації надає політиці значного динамізму. Однак, якщо цей процес не супроводжується відповідним зростанням взаєморозуміння в суспільстві та єдиною думкою щодо важливих політичних рішень, то відбувається знецінення політичної комунікації, наслідком чого є втрата довіри до комунікації.

Взагалі політика є актом творчим, відповідно для нього потрібні політики, які використовують свій творчий потенціал для спрямування політичного процесу на реалізацію нових цілей, для чого необхідна відповідна підтримка. Такою підтримкою і повинна стати політична комунікація.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Сутність і поняття політичної комунікації

З давніх давен політика є найважливішим джерелом і механізмом організації спільної життєдіяльності людей, потужною зброєю цілеспрямованих перетворень в житті суспільства.

Політику слід розглядати як єдність трьох її аспектів: як сферу спільної життєдіяльності людей; як один із видів активності соціальних суб'єктів; як важливий тип соціальних відносин між індивідами, групами, класами тощо [1, с. 212].

В першому аспекті політика є важливим елементом суспільства, вона повинна узгоджувати інтереси, здійснювати керівництво і підтримувати порядок тощо. Другий аспект пов'язаний з інтерпретацією її як засобу сукупної та індивідуальної активності соціальних суб'єктів, виду діяльності і поведінки. Третій аспект (ще визначав Аристотель) – політика як «мистецтво жити разом», тобто вищий рівень спілкування і взаємодії. Тут політика взагалі трактується і виступає як комунікація.

Політика, будучи найголовнішою формою спільної свідомості, пронизує комунікацію, виокремлює її в особливий вид поряд з науково-технічною, художньою, релігійною, судово-правовою, інформаційно-публіцистичною комунікацією. Можна стверджувати, що в XX столітті, політична комунікація розвивалася найчастіше за рахунок інших видів комунікації, таких як релігійно-моральна (вважалося, що політика – це вища мораль), судово-правова (політика і тут часто підміняла право), художня (відомі приклади ідеологізації мистецтва). Проте, тим не менше, факт існування саме політичної комунікації відомий з давніх часів.

Дослідники, які працюють в галузі політичної науки, підкреслюють глибокий, органічний зв'язок політики, як виду людської діяльності і форми суспільної свідомості, з комунікацією, що опосередковує цю діяльність і перетворює знання саме в свідомість, часткове робить загальним, і навпаки, перетворює усвідомлене в нові знання, дії і вчинки. Політика існує в межах людської діяльності, різних способів вза-

ємодії її носіїв, в полі комунікаційних процесів, що пов'язують і спрямовують суспільно-політичне життя.

Сьогодні глобалізація, інформатизація всіх сторін людського життя, низка інших чинників суттєво впливають на політичну систему суспільства, змінюючи її структуру, а також місце та значення політичної комунікації. Політична комунікація впливає найпомітніше, і, в той же час, дуже суперечливо на політичну сферу суспільного життя.

Взагалі політична комунікація – це явище, з яким кожна людина стикається щодня. Боротьба за владу, дії політиків і тих, хто впливає на них, є основною темою та рушійним мотивом цієї сфери взаємодії. Тому сьогодні політичний дискурс щодо комунікації цікавить не тільки професіоналів в галузі політики, журналістів, а і широкі маси громадян.

Розгляд політичної комунікації варто розпочати з характеристики поняття «комунікація», оскільки вони знаходяться в логічному взаємозв'язку. Політологічний енциклопедичний словник наводить таке визначення: «...комунікація (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача, бесіда, розмова) – це процес передачі, обміну інформацією, який структурує політичну діяльність і надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з врахуванням їхніх потреб та інтересів [2]. Як відомо, в суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами за допомогою знакових систем (мов)» [3, с. 202–203]. Так, автори цього визначення дотримуються думки про односпрямованість процесу комунікації.

Проте, існує й інша точка зору щодо визначення сутності цього поняття. Так, С. Азаренко вважає, що «...комунікація – тип взаємодії між людьми, що припускає інформаційний обмін. Комунікацію (що несе в етимології індоєвропейський корінь «*mei*» – мінятися, обмінюватися) слід виокремлювати й від діалогу, оскільки його цільовою причиною є злиття осіб, що беруть участь в ньому, й від спілкування, тому що останнє має справу, перш за все, із загальними механізмами відтворення соціального досвіду і породження нового. Тим часом, питання, пов'язані з комунікацією, історично піднімалися і розвивалися в рамках проблематики діалогу і спілкування» [4, с. 414; 5, с. 67].

На інші аспекти комунікації звертає увагу А. Соколов і подає таке визначення: «...комунікація є опосередкована і доцільна взаємодія двох суб'єктів. Ця взаємодія може бути: рух матеріальних об'єктів в тривимірному геометричному просторі і в астрономічному часі або рух ідеальних об'єктів (сенсів, образів) в багатовимірних умоглядних (віртуальних) просторах і часах» [6, с. 16].

У філософському словнику комунікація визначається як категорія ідеалістичної філософії, що означає спілкування, за допомогою якого «Я» проявляє себе в іншому. Термін «комунікація» слушно вживається в ширшому сенсі ніж спілкування [7, с. 161].

На наш погляд, цікавою є точка зору Л. Землянової, яка вважає, що «комунікація може означати зв'язок, повідомлення, засіб зв'язку, інформацію, засіб інформації, а також контакт, спілкування, поєднання» [8, с. 90].

Оскільки явище комунікації з'явилося досить давно, то можна погодитись із відомим канадським дослідником М. Маклюеном, який виокремив такі історичні епохи розвитку комунікації:

– епоха усної комунікації, дописемної культури, під час якої існували лише усні форми передачі інформації, візуально-слухові форми сприйняття і розуміння світу, втілені в фольклорі та міфології. Для них були характерні усність передачі інформації й багатовимірність її сприйняття в просторі, безпосередність, можливість одночасної участі всіх бажаючих, а також ірраціоналізм та нерозвиненість мислення;

– епоха писемної комунікації, друкованої культури, якій була властива книжкова форма спілкування (заснована на тенденції дидактизму, індивідуалізму і націоналізму), що зводила сприйняття світу до абстрактних умовно-друкованих знаків;

– сучасна аудіовізуальна епоха, в якій комунікація не уявляється без електронних ЗМІ, що замінили друковану мову інформації на новій електронно-індустріальній основі, де першочерговим став розвиток природного візуально-слухового сприйняття світу [9].

Тут цікавою може бути концепція М. Маклюена, яку ми можемо викласти в декількох основних ідеях.

По-перше, це підвищення ролі самого каналу комунікації, який задає повідомлення. М. Маклюен також підкреслив, що сучасні засоби

комунікації вже передають не стільки саме повідомлення, скільки його автора, наприклад, маючи на увазі телебачення.

По-друге, загальність його підходу призвела до розгляду світу як одного глобального села, єдність якого досягається за рахунок ЗМІ.

По-третє, М. Маклюен запропонував цікавий розподіл на «гарячі» і «холодні» ЗМІ. Гарячі засоби завантажують орган чуття повністю, холодні – через недостатню інформаційну визначеність змушують підключати всі органи чуття. Наприклад, радіо, згідно із його точкою зору, є гарячим засобом, телебачення – холодним, оскільки радіо «не викликає такого високого ступеня співучасті аудиторії в своїх передачах, як телебачення» [10, с. 169–170].

Виходячи з цього можна побачити, що суть дефініції комунікації зводиться до двох основних понять – спілкування і взаємодія. Хоча ці два поняття з першого погляду здаються рівними, але, на нашу думку, «спілкування» носить більш особистісний характер, ніж взаємодія. Спілкування можливе не тільки за допомогою інформаційних зв'язків, але й через жести, міміку, рухи тіла. Аналіз наведених енциклопедичних і словарних тлумачень дозволяє встановити відмінності не тільки в походженні терміну, але й в його тлумаченні.

Отже, розгляд визначень терміну «комунікація» за змістом тлумачень можна звести до трьох великих визначень: передача (визначальний критерій – односпрямованість); спілкування; взаємодія.

Варто зазначити, що головною квінтесенцією визначення, на наш погляд, є взаємодія (двоспрямований процес) за допомогою інформаційних зв'язків і технологій. На нашу думку, виникнення нового розуміння комунікації викликано необхідністю визначити принципово нові соціально-політичні явища, що спричинені демократизацією сучасних суспільно-політичних процесів, важливістю дослідити сучасні канали передачі й впливу інформації тощо.

Як ми побачили, поняття «комунікація» має чимало визначень. «Під комунікацією в широкому розумінні припускається і система, в якій здійснюється взаємодія її складових, і способи спілкування, що дозволяють створювати, передавати та отримувати інформацію» [11, с. 5]. «Поняття ЗМК відносяться до інструментарію, за допомогою якого цей процес стає можливим» [12, с. 38]. «Під комунікацією ми

будемо розуміти процес перекодування вербальної у невербальну, а невербальну у вербальну галузі. Тобто для комунікації важливий період від творення одного до дії другого» [13, с. 14].

Далі розглянемо сутність політичної комунікації. В політичному житті суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. відбулися кардинальні зміни місця та ролі комунікативних процесів. Авторитетні представники філософії політики, соціально-філософської та політичної науки відзначають детермінуючу функцію комунікативної сфери щодо формату наявних політичних відносин. «Комунікація стала системоутворюючим елементом політики і набула у ній нового онтологічного статусу, втративши колишній допоміжно-технічний характер» [14, с. 10].

Варто зауважити, що комунікативний погляд на природу публічної влади і політики в цілому, визнання сутнісної ролі комунікації в політичних процесах є однією з давніх традицій політології, соціальної філософії тощо.

В політологічному контексті термін «комунікація» вперше вживав Ф. Ратцель на початку ХХ ст. Мова йшла про те, що «передача інформації в політичному відношенні є найважливішою зі всіх комунікативних послуг» [15]. Однак цей термін вживається для позначення досить різних феноменів.

Як відомо, вожді племен, а згодом – фараони, королі, царі, князі та інші правителі в усі часи виявляли цікавість до того, що сьогодні називається політичною комунікацією, усвідомлюючи, що їх успіхи багато в чому залежать від ступеня володіння мистецтвом впливати на політичні погляди своїх підданих і громадян. Для формування необхідних образів в свідомості людей широко використовувалися різні типи вербальних і невербальних повідомлень, наприклад, символіка різного типу урочистих публічних церемоній, а пізніше – і величних архітектурних споруд. Для впливу на стан і діяльність людей нерідко застосовувалася тактика ідеологічного «промивання мозків», що було особливо характерно для періодів воєн і внутрішніх конфліктів.

Використовувалися і м'які форми інформаційної дії, що частково нагадують сучасні прийоми пропаганди, агітації, зв'язків з громадськістю і політичною рекламою. Також за допомогою видання указів і законів робилися спроби спрямувати політичну комунікацію в потріб-

не русло, контролювати інформаційні потоки у відповідних суспільствах, причому цей контроль міг набувати різноманітні форми цензури – від офіційної діяльності спеціальних державних інститутів до організації «неформального тиску знизу» шляхом формування громадської думки, яка відповідає вимогам часу.

Складність аналізу дослідницької літератури щодо комунікації пов'язана з тим, що цей феномен розглядається в різних розділах фундаментальних суспільних наук: психології, філософії, політології, соціології, антропології, педагогіки, культурології. Комунікація є робочим інструментарієм в лінгвістиці, журналістиці, риторичі, семіотиці, інформатиці, теорії мас-медіа і масової комунікації. Всі наукові праці, що так або інакше зачіпають цю проблему, можна класифікувати так.

Першу групу складають роботи теоретико-методологічного плану, в яких автори розкривають природу комунікації як результат суспільного розвитку, визначають категоріальний апарат, специфіку процесу комунікації в політичній сфері, аналізують принципи функціонування і структуру політичної комунікації, моделюють інформаційно-комунікаційний процес, виділяють його етапи, виявляють ефективні способи його функціонування.

До них відносять праці українських, російських (М. Бахтін, Ю. Буданцев, В. Конецька, О. Малаканова, Л. Посікера, Г. Почепцов, А. Соловйов, В. Смолякова, В. Терін та ін.) [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23] та зарубіжних (Ж.-М. Коттре, Ч. Кулі, П. Лазарсфельд, Г. Лассуелл, М. Маклюен, Л. Пай, Ю. Хабермас, П. Шаран, Р. Ж. Шварценберг та ін.) вчених [24; 25; 26; 27; 28; 29].

Зв'язок теоретичних проблем комунікації з визначеннями понять «діалог», «діяльність» і «дія» розглядався в працях М. Бахтіна, В. Біблера, А. Лосєва, Ю. Лотмана, М. Бубера, М. Вебера, Ю. Хабермаса, К. Ясперса [30; 31; 32; 33]. Інформація як зміст комунікації досліджувалася Р. Авдєєвим, В. Афанасьєвим, Ю. Лотманом, І. Манкевичем.

Другу групу складають праці, присвячені основам аналізу політичних систем і визначенню місця і ролі інформаційно-комунікаційних процесів у їхньому розвитку. Цю проблематику вивчали як в зарубіжних наукових колах (Г. Алмонд, Н. Вінер, К. Дойч,

Д. Истон, Т. Парсонс, Чарльз Ф. Ендрейн та ін.) [34; 35; 36; 37; 38; 39], так і в російських (М. Анохін, А. Галкін, М. Грачов) [40; 41; 42].

Третя група – це праці, які виокремлюють в якості предмета сучасні засоби масової інформації (ЗМІ). Автори цих праць визначають їх місце і роль в політичному просторі в умовах перехідного періоду, стан і тенденції розвитку, а також характеристики конкретних груп ЗМІ – друковані, телебачення, Інтернет тощо (І. Засурський, Я. Засурський, Є. Вартанова, Г. Мельник, В. Пугачов, Т. Хлівнюк та ін.) [43; 44; 45; 46; 47; 48].

Крім того, до цієї групи ми відносимо праці про розвиток інформаційних технологій, що відкривають нові можливості політичної комунікації (Ю. Нісневич, М. Вершинін, О. Зернецька, А. Чугунов та інші) [49; 50; 51; 52; 53]. Наприклад, М. Вершинін відзначає, що політична комунікація – це смисловий аспект взаємодії суб'єктів політики шляхом обміну інформацією в процесі боротьби за владу або її здійснення. Ключовими словами тут є: влада, боротьба за владу, взаємодія політичних суб'єктів.

За допомогою комунікації передаються три основні типи політичних повідомлень:

- а) спонукальні (наказ, переконання) для суспільства і його громадян;
- б) власне інформативні (реальні або вигадані відомості);
- в) фактичні (відомості, пов'язані зі встановленням і підтримкою контакту між суб'єктами політики)» [50].

На нашу думку, постійне використання комунікативних технологій (паблік рілейшнз, політична реклама, політичний маркетинг, виборчі технології тощо) стало нормою сучасного політичного процесу і значною частиною всього політичного комунікаційного простору.

Четверту групу складає широкий спектр праць з цих питань [54; 55; 56; 57; 58; 59; 60]. Наприклад, професор С. Телешун вивчає конкуренцію ідеологем та міфологем, що створювалися і створюються суб'єктами і об'єктами політики на всіх рівнях комунікації [61].

Так, можна погодитись з таким вченим, як Н. Кудрявченко, який вважає, що «...політична комунікація – це сукупність теорій і методів, якими можуть користуватися політичні організації і органи влади з

метою визначення своїх завдань і впливу на поведінку громадян. З її допомогою з'являється можливість передачі політичних знань і досвіду, а також формування «образу» влади, бо сьогодні, як і у всі часи, правителі прагнуть з'явитися перед масами з найвигіднішого боку, залежно від вимог, які пред'являлися до вождя, государя, президента в кожен історичну епоху. Отже, ми погоджуємось, що політична комунікація – це своєрідний вид політичних відносин, без якого неможливий рух сучасного політичного процесу» [62].

Теорія комунікації, де остання розглядається як процес передачі інформації і спілкування, що здійснюється з використанням адекватної цій меті знакової системи, знайшла своє вираження в працях А. Лосева, А. Соколова, А. Шюца, Е. Ліча, К. Ясперса, М. Вебера, Т. Парсонса, Ю. Хабермаса та інших. Відомо, що спілкування, як різновид комунікації, має свою структуру. Ця структура вивчена в теорії інформації та комунікації у К. Шеннона, У. Ешбі, Р. Якобсона та інших. А. Лосев під комунікацією розуміє «структуру розумно життєвого людського спілкування». До цієї точки зору можна віднести і твердження Г. Нешиченко, М. Петрова.

В останні десятиріччя комунікативна проблематика стала предметом уваги вітчизняних дослідників – А. Єрмоленка, Л. Ситніченко, О. Кабачної [63; 64; 65]. Цікавими є праці докторів політичних наук В. Бебика, М. Головатого щодо ролі інформації в житті суспільства [66; 67; 68; 69].

Таким чином, можна відзначити, що під політичною комунікацією, в першу чергу, розуміються процеси, пов'язані з цілеспрямованим впливом на громадян і суспільство з метою формування необхідного іміджу влади. У цьому контексті варто зауважити, що процес комунікації носить суто вертикальний односпрямований характер, з чим важко погодитись, розглядаючи комунікації в різних суспільствах.

Слушною є думка О. Карасьової, яка вважає, що «...політична комунікація – процес передачі, обміну політичною інформацією, яка структурує політичну діяльність, надає їй нове значення, формує громадську думку, забезпечує процес політичної соціалізації громадян з урахуванням їх потреб і інтересів, процес обміну політичною інфор-

мацією, сенсами, новинами між владою і суспільством, між політичними акторами з метою досягнення розуміння і згоди» [70, с. 17].

До речі, Ю. Хабермас використовує поняття «комунікація» в значенні комунікативної дії. Мається на увазі, що комунікативна дія орієнтована на взаєморозуміння на відміну від стратегічної, яка націлена на успіх [71; 72]. «Комунікативна дія – це символічно опосередкована взаємодія мінімум двох суб'єктів у відповідності до норм, направлена на інтерсуб'єктивне розуміння, засноване на загальноновизнаних інтенціях», – відмічає Р. Нугаєв [73, с. 114–122]. На думку А. Вороніна, «все, що робить людина, є комунікацією». І далі: «Акт комунікації – це акт культури» [74, с. 101–102].

Згідно із М. Бахтіним комунікація розуміється як певний аналог діалогізму в позитивному плані, з одного боку, з іншого — комунікація ним використовується в негативному значенні, що було пов'язано з природнонауковою орієнтацією цього поняття (комунікація), яка зводить сучасну мову до суто інформаційного, комунікативного засобу, з допомогою якого людина вбудовується в світ сучасної техніки і відповідного їй технократичного мислення. «Людський вчинок є потенційний текст і може бути зрозумілим (як людський вчинок, а не фізична дія) тільки в діалогічному контексті свого часу», – зазначає М. Бахтін [30, с. 311].

Прикладом може бути дефініція, запропонована Г. Почепцовим: «Під комунікацією ми будемо розуміти процеси перекодування вербальної у невербальну і невербальної у вербальну сфери. Історично комунікацією було саме це: примушування іншого до виконання тієї чи іншої дії. Тобто для комунікації суттєвим є перехід від розмовляння Одного до дій Іншого. Саме заради цього реалізується передача значень між двома різними автономними системами, якими є дві людини» [13].

Зауважимо, що автори найчастіше розглядають «політичну комунікацію» в основному через триєдиний підхід – процес передачі, обробки і обміну політичної інформації. Наприклад, Г. Лассуелл описав процес комунікації за допомогою п'яти ключових характеристик повідомлень: хто передає, кому передає, що передає, за яким каналом, з яким результатом [75]. Але, іноді інформація, яка носить неполітич-

ний характер, може істотніше вплинути, ніж власне політична. Наприклад, підвищення вартості палива, комунальних платежів тощо.

Можна погодитись з доктором політичних наук В. Кравченком, який вважає, що політична комунікація – «...це смисловий аспект взаємодії суб'єктів політики шляхом обміну інформацією в процесі боротьби за владу або її здійснення. В цілому, політичну комунікацію можна охарактеризувати як інформаційно-пропагандистську діяльність соціального суб'єкта з виробництва і розповсюдження соціально-політичної інформації, спрямованої на формування (стабілізацію або зміну) думок і дій інших соціальних суб'єктів» [76, с. 15–16]. З цією трактовкою перегукуються і визначення дослідника Е. Дагбаєва [77]. Ці автори провідну роль відводять дефініції процесу взаємодії суб'єктів політики.

Аналіз наведених визначень поняття політичної комунікації свідчить не лише про тривалий пошук завершених концептів цієї категорії, але й також розкриває усталену тенденцію до формування декількох принципів визначення видових ознак предмета дослідження.

Заслуговує на увагу підхід М. Назарова, який пропонує виділити дві основи диференціації [78, с. 11]. На його думку, перша пов'язана з різницею між медіа-орієнтованими і соціально-орієнтованими підходами. Медіа-орієнтовані підходи ґрунтуються на тезі про відносну автономність комунікації в суспільстві. Тому основна увага тут концентрується на комунікативних процесах як формі соціальних змін у межах соціально-орієнтованих підходах. Мається на увазі те, що політичні процеси в кінцевому рахунку визначають зміст, особливості комунікації в суспільстві.

Зауважимо, що, з одного боку, сьогодні існують поширені культурологічні підходи, які акцентують увагу на вивченні комунікації в контексті розповсюджених в соціумі ідей, цінностей, уявлень.

З іншого боку, дедалі помітнішою є тенденція до поширення прагматично-матеріалістичних відносин у комунікаційній сфері. Не підлягає сумніву, що конкретний масив інформації, який розповсюджується ЗМК, здійснює політичний вплив на масову аудиторію, що дає підстави надати інституту комунікації певною мірою самостійних повноважень щодо формування громадської думки. Саме звідси впливи

ває усталена теза про домінування «четвертої», а може навіть і «першої» влади в громадянському суспільстві. Відповідно постає природне питання про конкретизацію змісту комунікації в політичній площині, про те, що саме домінує в комунікативних потоках.

Заслуговує на увагу одне з перших з радянських часів визначення комунікації в редакції Ю. Шерковіна. Він розглядає масову комунікацію як «систематичне розповсюдження повідомлень (через пресу, радіо, телебачення, звукозапис, відеозапис) серед великих аудиторій з метою утвердження духовних цінностей та здійснення ідеологічного, політичного, економічного впливу на оцінки, думки та поведінку людей» [79, с. 154; 80].

Таким чином, з огляду на об'єктивну пріоритетність напрямків комунікації в інформаційному суспільстві ми виходимо на категорію власне політичної комунікації. Вона набуває визначальний статус в структурі інформаційних потоків. Інформаційна діяльність основних складових громадянського суспільства, зокрема, політичних партій та громадянських об'єднань, помітно посилює вплив політичної комунікації на мотивацію поведінки громадян та на дії владних структур.

Якщо говорити про виникнення поняття «політична комунікація», то воно безпосередньо пов'язане з еволюцією західного суспільства в період після Другої світової війни. Виокремлення досліджень політичної комунікації у відносно самостійний напрям отримало назву політичної комунікативістики і було викликано демократизацією політичних процесів у світі в другій половині ХХ ст., виникненням і зростанням ролі нових інформаційних технологій, а також розвитком кібернетичної теорії. Багато в чому завдяки кібернетиці термін «комунікація», що раніше вживався, головним чином, в технічних спеціальностях, військовій справі, перетворився на термін міждисциплінарний, такий, що став поширеним в різних галузях знання.

Як вважав Н. Вінер, всі явища навколишнього світу можуть бути пояснені з погляду інформаційного обміну, циркуляції інформації. На його думку, це створення, відправлення, отримання і обробка повідомлень, що істотно впливають на політику. Згадана дія може бути як прямою, так і непрямою, її результати можуть виявлятися як негайно, так і через певний час. Про прямі або безпосередні дії можна говорити

стосовно таких видів політичної діяльності, як заклик до участі у виборах, звернення за підтримкою того або іншого політичного курсу, пропозиція схвалити і прийняти або відхилити який-небудь законопроект. Непряма дія повідомлень виявляється в тому, що вони можуть використовуватися для створення якихось «ідеальних моделей», «образів» дійсності та стереотипів, які впливають на політичну свідомість і поведінку політичних еліт та масової громадськості. Творцями і відправниками повідомлень можуть бути політики, журналісти, представники груп інтересів або окремі індивіди, які зовсім не мають відношення ні до яких організацій, тобто їх належність до конкретної соціальної спільноти або інституту не має визначального значення. Те ж саме стосується одержувачів повідомлень. Принципово важливим є те, що повідомлення надає політичний результат, впливаючи на свідомість, переконання і поведінку індивідів, спільнот, інститутів, а також на середовище, в якому вони існують [5, с. 69].

Політичне повідомлення є ключовим аспектом політики, оскільки переважну частину політично значущої інформації ми отримуємо саме завдяки поширюваним повідомленням, а не з власного досвіду. Як вірно зазначив К. Берк: «Значна частина нашої реальності формується вербально. І лише незначну частину реальності ми пізнаємо шляхом безпосереднього досвіду, повна ж картина складається завдяки системі символів. Що стосується таких абстрактних понять, як «демократія» або «справедливість» і ще низки політичних феноменів, то тут не існує емпіричної основи. Їх тлумачення повністю залежить від вербальних символів. Те ж саме можна сказати про більшість політичних явищ» [81, с. 5; 82].

Цікаво визначив політичну комунікацію, як «нервову систему державного управління», К. Дойч, вважаючи політичні повідомлення чинником, що обумовлює політичну поведінку [83]. На думку Ж. М. Коттре, роль комунікації в політичному житті суспільства можна порівняти із значенням кровообігу для організму людини [84, с. 9, 112]. Дійсно, політична комунікація є необхідною субстанцією, яка пов'язує різні частини суспільства і дозволяє їм функціонувати як єдине ціле. Політичні повідомлення, циркулюючи в суспільстві, породжують уявлення, які визначають сутнісний бік політичного життя.

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-386-7>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-386-7>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-386-7>

Наукове видання

Денисюк Світлана Георгіївна

**ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Монографія

Редактор С. Малішевська

Оригінал-макет підготовлено С. Денисюк

Підписано до друку 27.10.2010 р.
Формат 29,7×42¹/₄ Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 15,94
Наклад 100 прим. Зам № 2010-177

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.